

KÜRT ŞİİRİ VE MÜZİĞİNDE NEVRUZ

Daimi CENGİZ¹

Öz

21 Mart'ta- Dünyanın Güneş karşısındaki pozisyonuna göre gece ile gündüzün eşit olduğu gün- Kuzey yarım kürede yeni yıl ve bahar kutlamaları yapılmaktadır. Antik dönemde 21 Mart, mitolojide karanlık-aydınlık, yaz-kış, doğum-ölüm, kıtlık-bolluk çatışması ekseninde Babil'de 'Akitu', Anadolu'da 'Prullias' adı ile ölüp dirilen bolluk-bereket tanrıları adına düzenlenen festivaller ile kutlanırdı. Antik Mısır'dan Mezopotamya'ya, Anadolu'dan İran'a, Hindistan'dan Çin'e ve sonraları Roma'ya kadar uzanan bu coğrafya ve kültür ortamında 21 Mart; doğum, diriliş, bolluk-bereket, sağlık-şifa, iktidar olma, kurtuluş, özgürlük, barış ve eşitlik gibi kavramlarla anılmıştır. Kuzey yarım kürede antik dönemden günümüze 21 Mart çeşitli nedenlerle kutlana gelmiştir. Bunlar, Kral Marduk'un ejderha Tiamat'ı öldürmesi, Fırtına Tanrısının yılan İlluyanka'yı öldürmesi, Çemşid'in tahta çıkışı, Feridun ya da Kava'nın Dehhak'ı öldürmesi, Hz. İsa'nın dirilişi, Hz. Ali'nin doğuşu, Ergenekon'dan çıkış/kurtuluş gibi kutlamalardır. Nevruz ya da 21 Mart kutlamaları değişik halkların edebiyat, müzik, felsefe, mutfak, tıp, spor, resim, gravür, itikat, giyim vb. kültür alanlarında önemli yaratıcılığa neden olmuştur. Bu yaratıcılık Nevruz'u Yeni Yıl (Sersale), Bahar (Bihare) bayramı olarak kutlayan Kürtlerin şiirine Nevruziye ve Bahariye, müziğine ise Nevruz şarkıları adı altında sirayet etmiştir. Nevruz Fars, Türk, Azeri ve Kürt halkının edebiyat ve musikisini ortak form ve simgesel kodlarla bezemiştir.

Anahtar Kelime: Nevruz, Şiir, Müzik, Folklor, Etnografya, Kürtler.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi GSFMT Müzik Bölümü, E-posta: d.cengiz62@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-5110-4956.

NEVRUZ IN KURDISH POETRY AND MUSIC

Abstract

On March 21 new year and spring celebrations are held in the northern hemisphere. In ancient times, March 21 was celebrated in the name of fertility gods in festivals organized in the context of the conflict of darkness-light, summer-winter, birth-death, scarcity-abundance. In the geography stretching from China to the Mediterranean, March 21 is celebrated as a symbol of birth, resurrection, fertility, health, strength, liberation, freedom, peace and equality. In the northern hemisphere, March 21 has been celebrated for various reasons from ancient times to the present. Killing the dragon Tiamat by King Marduk, killing the snake Illuyanka by god of storm, Çemşid's ascension to the throne, killing Dehhak by Feridun or Kava, the resurrection of Jesus Christ, the birth of Prophet Ali, leaving/liberation from Ergenekon... Nowruz celebrations have developed creativity in the cultures of different societies. This creativity has spread to the poetry of the Kurds, who celebrate Nevruz as the New Year (Sersale) and the Spring (Battle), under the name of Nevruziye and Bahariye, and to their music under the name of Nevruz songs. It adorned the literature and music of the Persian, Turkish, Azeri and Kurdish peoples with common forms and symbolic codes.

Keywords: Nevruz, Poetry, Musik, Folklore, Ethnography, Kurds.

GİRİŞ

Kuzey yarımkürede antik dönemden günümüze 21 Mart değişik adlar altında ritüellerle kutlana gelmiştir. Esasen yeni yıl ve ilkbaharın gelişi amaçlı yapılan bu kutlamalar; Babil'de Kral Marduk'un ejderha Tiamat'ı öldürmesi, Anadolu'da Hititler döneminde Fırtına Tanrısı'nın yılan İlluyanka'yı öldürmesi (Hooke, 1993, s. 224), İran'da Cemşid'in tahta çıkışı, Feridun ya da Kava'nın Dehhak'ı öldürmesi, Hz. İsa'nın dirilişi, Hz. Ali'nin doğuşu ve Ergenekon'dan çıkışı temsilen icra edilmiştir (Cengiz, 2005, s. 187-208).

Ölüme karşı dirilen ve bolluk-bereket getiren tanrılar adına da yapılan bu törenlerde dile getirilen diriliş, kurtuluş, doğuş, eşitlik, barış, sağlık-şifa, bolluk-bereket gibi talepler “yeniye kavuşma” ortak paydası altındaki temennilerdir (Aksoy, 1991, s.192). Günümüzde de değişik adlarla yapılan bu kutlamalar, yaklaşık kırk gün (İran ve Azerbaycan Kürtleri arasında altı hafta) önce başlayan hazırlıklar ile (Çarşamba hazırlıkları) 21 Mart'ta kapsamlı bir programın coşkulu icrası ile son bulur (Hüseyinov, 2001, s. 96).

Ağırlıklı olarak İrani, Turani ve kısmen de Sami halkların coğrafyalarında (Mezopotamya'ya yakın Araplarda) kutlanan ve dinsel, ulusal, sınıfsal ve doğa temalı motiflerin bezediği bu ritüel, kültür-sanat ağırlıklı bir etkinliktir. Binlerce yıldır minyatür, gravür, resim ve heykele konu olan Nevruz; müzik, edebiyat (hikâye, şiir, roman) tiyatro (seyirlik oyun, tamaşa, maskara) dans (govent ve samah) ve spor (cirit, at yarışları, güreş, kendirbazlık) gibi kültür ve

sanat ağırlıklı yazınsal, görsel ve işitsel etkinliklerle icra edilmiştir. Nevruz etkinliklerinde özellikle müzik ve şiir önemli bir yer tutmuştur.

Kürtlerin yaşadığı coğrafyada ve komşu halklarının coğrafyalarında Nevruz coşku ile icra edilmektedir. Nevruz, Kürt toplumunda ateşler yakılarak, etrafında govendler (halay) oynanarak, sıtranlar ve kılamlar söylenerek, teatral gösteriler ve sportif faaliyetler düzenlenerek kutlanmaktadır. Diğer komşu halkların şiir ve müziğine yansıyan Nevruz yaratıcılığı; İran, Irak, Suriye, Türkiye ve eski SSCB ülkelerinde yaşayan Kürtlerin şiir ve müziğinde önemli yer tutmaktadır (Şamil Eskerov ile röportaj, 2002).

Kürtlere komşu olan Azeri, Türk, Fars ve kısmen Arap halklarının şiir ve musikisinde Nevruz yaratıcılığının önemi bilinmektedir. Ancak bu halklarla bir arada yaşayan Kürtlerin edebiyat alanına, özellikle Nevruz'un şiir ve musikinin makam ürünleri yaratıcılığına nasıl sirayet ettiğini ele alan pek fazla çalışmadan (Türkiye için) bahsetmek mümkün değildir.

Bu çalışmanın temel amacı İran, Irak, Suriye ve Türkiye Kürtlerinin Nevruz'a dair kimi temel alan ve arşiv verilerini nitel araştırma yöntemi ile tarayarak ve derleyerek, Nevruz'un edebiyatta, şiir ve musikide, makam yaratıcılığına yansımalarını belirlemek ve özellikle Kuzey Kürtleri sahasında (Türkiye) konuya dair var olan eksiklikleri tespit etmektir. Konu "Kürt Şiirinde Nevruz" ve "Kürt Müziğinde Nevruz" başlıkları altında ele alınacaktır.

1. KÜRT ŞİİRİNDE NEVRUZ

Nevruz, Kürt klasik şiirinde divan ve cönklerde 1850'ye kadar Nevruziye ve Bahariye/Bihare adı altında işlenmiştir. Milli ve Çağdaş Kürt şiirine de bu adlar altında konu olmuştur. Bu dönemlerde konuya şiirlerinde yer veren pek çok Kürt şairi vardır: Mela-î Ciziri (1407-1491), Ahmed-ê Xani (17. yy), Hacı Qadiri Koyi (1815-1892), Piremer (1868-1950), Wefai, Qnih, Mewlevi, Eriq, Hejar, Seydai Hewrami, Abdullah Goran, Hemin Mukriyani, Cigerxun (1903-1984) ve Cemşit Mar gibi günümüz şairleri...(Gerdi, 1989, s.9; Kurdo, 1992, s.90-297) Özellikle 19. ve 20. yy'da yazılan şiirlerin bazıları bestelenmiştir (Cengiz, 2003, s.50-53). Örneğin Klasik Kürt Edebiyatı'nın ilk temsilcilerinden olan Mela-î Ciziri, ünlü Divan'ında Nevruz'u şöyle ifade etmiştir.

Ew nûr û sqala dil e daîm li wê vala dil e

Newroz û sersala dil e weqtê helbitin ew sirac (Ceziri, 2010, s.626)

O, gönlümün temizliği ve paklığı idi ki

Gönlümde ona yer her zaman ayrılmıştır

Nevruz ve yeni yıldır, o heyecan vakti meşalesidir.

Mela-î Ciziri'nin Divanı şerhinde aruz vezni ile yazdığı dizelerinde Nevruz'u, 'yeni yıl' olarak algıladığı anlaşılmaktadır. 'Temizlik ve parlaklık' O'nun dizelerinde bir 'arınma' motifi olup bütün yılın ağrılarından, uğrularından ve zorluğundan kurtularak yeni bir güne ve yeni yıla, yeni bir sayfa açarak girmektir. Firdevsi'nin eseri Şehname (1994)'nin Klasik Fars Edebiyatı'ndaki rolünü Kürt cephesinde üstlenen 17. yy klasik Kürt şairi Ahmedê Xanî, Kürtçe'nin Kurmanci lehçesi ile yazdığı Mem û Zin adlı manzum eserinde, Nevruz'u 'Yeni Yıl' (*Serê Salê*) olarak tanımlamaktadır:

Dewra felekê, ji bextê vekirî û zelal û pîroz

Dîsa ku nişan da ji nû ve Newroz

Felek kutlu, berrak ve açık bahtıyla

Yine yeniden Nevruz'u bize gösterdi.

Keçên bakîre û xortên nûgîhiştî û hemî sersalî

Pîroz kirin di cîyê wê da, ew kar anîn cî

Sersal li gora rê û amayên toreyî

Pîroz kirin cîyê wê da, ew kar anîn cî (Xanî, 1996, s.123-125)

Bakire kızlar, genç oğlanlar ve diğer herkes

Yerinde kutladılar, o görevi yerine getirdiler...

Yılbaşını geleneksel yol ve yöneme uygun olarak

Kutladılar, o görevi gereğince yerine getirerek'

Ahmed-ê Xanî, aruz ölçüsü ile yazdığı bu manzum eserinde Kürt yurtseverliği ve vatan sevgisini, Mem ile Zin'in platonik aşkı ekseninde betimlemektedir. Nevruz'un 'yeni yıl' ve 'bahar' etkinliği olduğunu sunarken kutlanma şeklini de dizelerinde genişçe tasvir etmektedir.

Son yıllarını İstanbul'da geçiren 19. yy Kürt şairlerinden Hacı Qadiri Koyî, Klasik Kürt Şiiri ile Milli Kürt Şiiri arasında köprü oluşturmuştur. 'Sorani' lehçesi ile yazılan Nevruz adlı şiirinde Nevruz şöyle betimlenmiştir:

Roşte ey bayî Newrozî le bin berfî giran

Kotî pey sir bû çinariş destî çû pençeyî tezî

Sumbulî zulf û gulî roxsar û seroyî qametî

Mangî nîsan û gulan neydî le newan bax û zewî (Koyî, 1999, s.26).

Bu gün kar yükünü eriten Nevruz rüzgârı
 Bugün soğuk zaman çınar ağacı el ve pençe
 Sümbül gibi saçları, gül gibi yeni çıkan servi gibi boylu poslu
 Nisan ve Mayıs ayı....bağ ve tarla içinde

Bu dörtlükte Hacı Qadiri Koyî'nin de Nevruz'u 'bahar' teması ile işlediği görülmektedir.

İlk milliyetçi Kürt örgütü olan Kürt Terakki ve Teavvün Cemiyeti'nde faaliyet yürüten Osmanlı'nın son dönem bürokratu ve Kürt milli şairi olan Piremer 1934'ten sonra Süleymaniye kentinde çıkan Kürtçe 'Jîn' dergisinin yönetmenliğini yapmıştır. Nevruz'u eski bir Kürt bayramı olarak gören Piremer, Nevruz'u "özgürlük" teması ile işlemiştir. Bu yeni tema 19. yy'ın ikinci yarısından sonra Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki halklarda gelişen uluslaşma hareketinin etkisiyle Kürt şiirine de yansımıştır. Piremer'in (1868-1950) Nevruz adlı bu şiiri marş olarak da bestelenmiştir:

Am rojî salî taza ya, Newroz 'a hatawa
Cejnekî konî Kurda, be xoşî û be hatawe

Newroz bi agirekî wahay hista cargawa
Lawan ba aşqa çûn babaraw pîrî margawa

Pêy nawê bo şehîdî weten şîwen û girîn
Namirin ewane, wa le dilî millet a ejin (Malmisanij, 1994, s.55).

Bugün yeni yıl başlıyor, Nevruz geldi yine
 Kürtlerin çok eski bir bayramı, neşe ve mutluluk getirir.

Nevruz, gençlerin yüreğindeki ateşi alevlendirir.
 İstekle savaşa giden şehitler için ağlamayan, yas tutmayan
 Ülke şehitleri için ağlama ve matem istemiyorlar.
 Onlar ölmedi, halkın kalbinde yaşıyorlar.

Kurmanci lehçesinde hece ölçüsü ve serbest vezin ile şiir yazan ve Suriye'de yaşayan 20. yy'ın çağdaş Kürt şairi Cigerxun; dizelerinde Nevruz'u Demirci Kava Efsanesi (*Kawe-i Hesinkar*) ile bütünlük içinde "ulusal özgürlük" temasını öne alarak şu şekilde işlemiştir:

Wek Kawe-î Hesinker

Rabin bi şoreşek xurt

Welatê xwe bistînin

Hemî aza, bextîyar

Hinga hêja ye Newroz

Bi kêf û saz û govend

Sersala me Kurdan î

Hêja û sergirani (Cîgerxun, 1999, s.31)

Demirci Kava gibi

Kalkın güçlü bir devrim ile

Ülkenizi alın

Hem de özgür ve mutlu kılın

Şimdi Nevruz saygındır.

Keyif, saz ve halayla

Saygın ve ağır başlı

Biz Kürtlerin yeni yılıdır.

Bir diğer şiiri ‘Cejne’(Bayram) de ise Cîgerxun, Marksist kimliği gereği Nevruz’u sınıfsal perspektif ile sorgular. Sovyet Dönemi’nde Nevruz “Kolhoz Bayramı” (Şamil Eskereov ile röp., 2002) olarak kutlandığı için Cigerxun, işçi, köylü, emek ve sınıf ekseninde tasvir eder:

Cejnê nakim ta nebînim dîlbera şêrin û rind

Keşeker kengî bibînim ez di nav kolxoz e cejn

Çîçek û gul bel bibin, simbil ji şadî bîn sema

Karker û pale bi şadî bêne ber patoz e cejn (Cigerxun, 1999, s.30).

Güzel ve şirin dilberi görünceye kadar bayram yapmam.

Ne zaman şeker gülüşlüyü göreceğim kolhoz ve bayramda.

Gül ve çiçek saçılrsa, sümbül ile sevinçle gelseler semaya.

İşçi ve köylü (tarım işçisi) sevinçle gelseler patosun önüne, bayrama.

Cigerxun; şiirinde emekçilerin umudunu, gelecek sosyalist sistemi, tarımda kolektif mülkiyeti temsil eden ‘Kolhoz Bayramı’ını Nevruz’la eşleştirerek, köylü, toprak ve tarım bayramı içeriğiyle Nevruz’u sahiplenmektedir. Yıkılış öncesi SSCB’de de Nevruz bu tema ile kutlanmakta idi (Şamil Eskerov ile röp., 2002).

20. yy’ın bitiminde ise Nevruz teması giderek daha çok çağdaş Kürt şairlerince serbest vezinli şiirle Türkçe, Kürtçe, Arapça ve Farsça gibi bölge dilleri ile işlenmiştir. Hatta Nevruz, ‘Çağdaş Kürt Destanları’ adıyla destan formunda uzunca şiirlere de konu olmuştur:

Ve Demirci Kava’nın terini sildiği
Kutlu önlüğünü sarıyorum yarama
Derken kırmızı gül
Sarı çiğdem
Yeşil yaprak
Urmiye’den Botan’a
Beziyor şanlı yurdu
Başlıyor Ayd-ı Kurd (Mar, 1999, s.43).

Kürt serbest şiirinden alınan A. Ferhat’a ait aşağıdaki dizelerde Nevruz, Irak Kürtlerinin Irak rejimine karşı mücadeleleri bağlamında “ulusal özgürlük” teması ile işlenmiştir.

Stran e Newroz canê min
Di dengê bilbil bê navde
Di devê tivinga pêşmergeyên
Qehreman de
Bang e
Li serê çîyayê bi mij û dûxan
Çîyayê Araratê
Metînan
Zagros
Çîyayê Kurd
Cirûsk e
Berbang e Newroza dilê min (Ferhat, 1999, s.1)

Nevruz şarkıları canımdır
İsimsiz bülbülün sesidir

Kahraman peşmergelerin
Tüfeğinin namlusunun sesidir.
Dumanlı sisli dağların başında
Ararat
Zagros
Kürt dağlarında
Kıvılcımdır
Şafaktır gönlümün Nevruz'u
...

Nevruz şiir formunda dua olarak da halk arasında icra edilir. 21 Mart şafağında gece ile gündüzün eşitlendiği bahar ekinoksunda cümle nebatın/bitkilerin rızık için yere secde ettiği anda, o günün kutsal melaikesine atfen Tunceli'de halk arasında şu rızık/temenni duası okunur:

Ya mılakete sewa esmoene
Rızke hora ave cırm u cani de
Der u cirani de
Verge yavani de
Dima hona ma neçharune hode. (Gevher Beltan ile röp, 1987)

Ey bu gecenin kutsal Melaikesi
Rızkıdan önce cümle cana
Kapı komşuma
Yabandaki aç kurta ver
Sonra da biz fakirlerine ver.

Her ne kadar Modern Kürt Edebiyatı'nda Nevruz-Kava ilişkisi kuruluyorsa da, biz Klasik Kürt kaynaklarında (M. Ceziri, A. Xanî) bu ilişkiye rastlayamadık. Gelenekte Nevruz'un Kürtler arasında Sersale ve Bihare (Yeni yıl ve Bahar) bayramı olarak kutlandığını görmekteyiz. Efsanevi Kava-Dehhak çatışması Kürtler arasında ritüel/bayram olarak 31 Ağustos'ta İran'da Demavent Dağında icra edilmektedir. Bu kutlama Nevruz ile alakalı değildir. 20. yy başında yayınlanan Jin Dergisi sayılarında bu tema Kurdie Bitlisi tarafından işlenmektedir (Bitlisi, 1918, s.208). Tarihi vesikalarda ve geleneksel kolektif Kürt hafızasında 31 Ağustos ve Demavent'e kodlanan Nevruz-Kava çatışması, 1970'li yıllarda kimi Kürt

örgütlerince (Kuzey Kürtlerinde) Nevruz-Kava ikilemi ile kuruldu. Son kırk yılda ise Kürt ulusallığının, aidiyetin harcı yapıldı. “Uyuyan mitos deforme edilerek kamçılanıp, mücadelenin hizmetine koşuldu”. Diğer bir ifade ile kimlik inşasının aracına dönüştürüldü. Bu kurgu Kürt ulusal özlemlerinin aktüel gündemi ile örtüştü. Deyim yerinde ise Nasrettin Hoca'nın “göle maya çalması” gibi “ya tutarsa”. Ve tuttu. Kimi Kürt aydınları nene ve dedelerinin hafızasındaki Kava-Nevruz anlatısını derleyeceklerine, kendi kurgularını onlara anlattılar. Nevruz'un kimlik inşası aracına dönüştürülmesini İttihat ve Terakki döneminde Jön Türk kökenli ittihatçılar arasında da görmekteyiz. Ergenekon efsanesi de apayrı efsanedir, Nevruz ile alakalı değildir. Nevruz-Ergenekon ilişkisini benzer kaygılarla Türk milliyetçileri de 20. yy'ın başında kurguladılar. Bir ritüelin -klasik dönemden günümüze değin-farklı ulusal inşa süreçlerinde içerik değişikliğine uğratılıp araçsallaştırılmasına tanık olmaktadır. (Cengiz, 2021b, s.11,12)

Cumhuriyet sonrası bazı Kürt şairleri Nevruz'a dair Türkçe şiirler de yazmışlardır. Nevruz, Kürt şiirinin klasik döneminde Nevruziye ve Bahariye adı altında ‘yeni yıl/sersale ve bahar/bihare temalarıyla, yeni dönemde ise buna ek olarak ‘ulusal özgürlük/azadlık’ teması yanında 20. yy'ın başlarında sosyalist düşüncenin etkisi altında ‘sınıf-emek’ temaları ile de işlenmiştir. Günümüzde ise özellikle Türkiye, Irak, İran ve Suriye Kürt siyasi hareketlerinin dönemsel aidiyet inşa kaygısıyla ağırlıklı ‘ulusal özgürlük/azadlık’ teması ile işlenmektedir. Kürt şiirinde otantik Nevruziyeler çok sınırlıdır. Kısıtlı alan ve arşiv çalışmalarının bunda önemli rol oynadığı kanısındayız. Şiirin içerik analizi için otantik folklorik ve klasik dönem eserleri ehemmiyet taşımaktadır.

2. KÜRT MÜZİĞİNDE NEVRUZ

Kürt müziğinde Nevruz nasıl işlenmiştir? Nevruza dair müzikal eser var mıdır? Fars, Arap ve Türk (Osmanlı) devletlerinin klasik dönemlerindeki şehir musikisi içinde icra edilen repertuardan geriye örnek kalmış mıdır? Bu soruların cevabını almak için Kürtlerin klasik dönemine (Osmanlı dönemi Kürt medreseleri, 1850'ye kadar) ait Nevruz'a dair müzik repertuarını tespit araştırmalarımız sürdürmekle beraber bugüne değin (Türkiye'de) yeterli materyale ulaşamadık.

Notasyonun olmayışı, Kürtlerin Arap, Fars ve Türk devletlerinin söz konusu dönemlerinde güç ve sınırlarının beylik düzeyinde kalışı, aydınların egemen kültürün dilinde kültür sanat eserleri verme zorunluluğu; kendi kültürel etki alanlarının daralmasını ve kültürlerinin geri kalmasını beraberinde getirmiştir. Her ne kadar İslamiyet'in etkisindeki Arap dünyasında, Farsların etkisindeki İran'da ve Osmanlı etkisindeki Anadolu ve Mezopotamya'da müzikte

ekol olmuş tek tek Kürt sanatçıları var ise de yapılan müzik ya Kürt müziği olmamıştır ya da Kürt müziğinden geriye örnek kalmamıştır. Burada notaya geçen veya günümüze kadar sözlü ve yazılı eserlerden söz edilmiştir. Edebiyat türleri içerisinde Şiir bu dönemde melodiye göre daha kalıcı olduğu için, mesela cönklerle ve divanlara geçerek kalıcı hale gelmiştir. Notasyonun geç dönemlerde ve sınırlı alanda kullanılması, müzik eserlerinin pek çoğunun kaybolmasında etkili olmuştur.

Mehmet Bayrak'a göre Kürt müziği icra eden Ayşe Şan ve Aram Tigran üzerine araştırma yapan Kaşkar Orem, salt Nevruz konulu kılam ve Sıtran okuyan şu sanatçıların adlarını zikreder: Aram Tigran, Hesên Zirek, Eyaz Zaxoyi, Xelil Xemgin, Hesên Şerif, Birader, Nasir Rezazi, Cane, Mizgin, Zozan, Şemdin, Civan Xaco, Necmettin Xulami, Mihemmed Şexo, Said Yusif, Şiyar Farqini, Dilgeş, Koma Agiri, Şehit Sefkan, Dino, Agire Jıyan, Geliya Zilan, Cizira Botan, Koma Çıyan, Denge Azadi, Dilan ve Çar Newa (Bayrak, 2016). Bu sanatçılar büyük ağırlıkla çevre ülkelerin Kürtlerine mensupturlar.

Nevruz üzerine sıtran ve kılam okuyan bu kişi ve grupların pek azı otantik Nevruz repertuarı icra etmektedir. Beste Nevruz musikisi icraları ağırlıktadır. Bunlar özellikle Irak ve İran ve Sovyet Kürtlerine mensupturlar. Otantik Nevruz ezgileri genellikle İran ve Irak Kürt sahasında varlığını korumaktadır. Elimizde Nevruz'a dair derlediğimiz 36 klam/lawık, stran, halay ve marş formunda Kürtçe ezgisi vardır. Türkiye'de icra edilen bu Kürt Nevruz ezgileri, genellikle son 40-50 yılda bestelenmiş eserlerdir. Son 40 yılda Türkiye Kürtleri arasında yapılan Nevruz kutlamaları ideolojik-siyasi içerik almıştır. Kutlamalarda folklorik ve etnografik çizgiler yok denecek kadar siliktir. Biz ideolojik içerikli son dönem ezgilerini (1975 sonrası) otantik eser olarak görmediğimizden inceleme dışı tuttuk (Cengiz, 2021b, s. 168,169).

Osmanlı döneminde, Kürt bölgelerindeki önemli şehir merkezlerinde şehir musikisi içinde Türkçe icra edilen Nevruz'a dair eserler de vardır. Melodi, seyir ve makam itibarıyla Kürt ezgilerine yakın olan bu ezgileri tamamen Kürt müziğine mal etmek doğru bir yaklaşım olmaz. Örneğin Diyarbakır, Şanlıurfa ve Elazığ'da icra edilen, sözü Rıfat Dede'ye ait Nevruz-i Divan ezgisi (Beysanoğlu v.d., 1996, s.178), Elazığ ve Erzurum'da Türkçe icra edilen Nevruz-i Tatyân ezgisi (TRT Repertuarı, 1995, No:1067). Ayrıca Elazığ şehir musikisi içinde değerlendirilen 'Nevruzi' denilen uzun havaların olduğunu da belirtmek gerekir.

Onca aktüel ve siyasi boyutuna, kitleliliğine rağmen Nevruz'a dair repertuar Türkiye Kürtlerinin müziğinde oldukça azdır. Bu söz konusu alanda yaratının olmadığını anlamına

gelmemelidir. Az olmasında ise Kürt bölgelerinde alan araştırmalarının yeni oluşu, arşiv çalışmalarının azlığı ve sığılığı gibi etkenlerin olması söz konusudur. Kürt araştırmacı Mehmet Bayrak çalışmalarında Nevruz ile ilgili şiir ve şarkı sözlerine yer vermiştir (Bayrak, 2002b, s.1514). Stokholm’de yayınlanan Kürdistan Press (sayı: 9) ve Roja Nu (sayı: 102, s. 31-34) dergisinde de birçok Nevruz şarkısı yer almaktadır. Bayrak’tan aktardığı Nevruz şarkıları ağırlıklı 1850-1970 yılları arasında bestelenmiş şarkılardır. Aşağıda örneklerini verdiğimiz bu şarkılar Kürtler arasında en çok sevilip dinlenen ve Nevruz ritüellerinde icra edilen şarkılardır. Örneğin Ciğêrxun’a ait ve Aram Tigran tarafından seslendirilen, A. Çamlıbel ve H. Beydili tarafından söz metni çevrilen Nevruz şarkısı şöyledir:

*Newroz e Newroz e sibe ye Newroz e
Maçek bide min yar, cejna te pîroz e*

*Newroz e bihar e vebûne gul û dar e
Mîna gul û lale, destê min bi dest yar e*

*Newroz e Newroz e sibe ye Newroz e
Maçek bide min yar cejna te pîroz e*

*Newroz û mizgîn e, bihara rengîn e
Kesk û zer û şîn e, xalîça rengîn e (Bayrak, 2002c, s.1514).*

Nevruz’dur, Nevruz’dur sabahtır Nevruz’dur
Bir öpücük ver, bayramın kutludur

Nevruz’dur bahardır, açılmış gül ve ağaçlar
Gul ve lale gibi, elim yârin elindedir

Nevruz’dur, Nevruz’dur sabahtır Nevruz’dur
Bir öpücük ver, bayramın kutludur

Nevruz müjdedir, bagar rengarenktir
Yeşil sarı ve mavidir, renkli halı gibidir

Bu Nevruz şarkısı da Kürtlerin Sersale (Yeni yıl) olarak kutladığı Nevruz'a dair olup, ideolojik perspektifle yazılmamış eser olarak, Aram Tigran'ın bestelediği ve sözü Osman Sabri (Suriye)'ye ait Nevruz şarkısıdır:

*Adare ax adar e
Newroz û xweş bihar e
Adar e rengîn e
Ev dem û banga jîn e*

*Zivistan weke doj e
Adar e Newroz e
Dijminê derda ye
Sersala me Kurda ye (Bayrak, 2002b, s.737).*

Mart'tır ah Mart'tır
Nevruz ve hoş bahardır.
Mart rengarenktir.
Zaman yaşama zamanı

Kış cehennem gibi
Mart'tır Nevruz'dur
Dertlerin düşmanıdır
Biz Kürtlerin yılbaşısıdır.

Bayrak'ın Cemila Celil ve Nura Cevari gibi Ermenistan Yezidi Kürt müzikologlarından aldığı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri döneminde okunan iki şarkının girişleri ile nakaratı ise şöyledir:

*Ey Newroz, Ey Newroz
Bijî cejna azadî!
Bi xer û gelek pîroz
Kurd te bi rihê xwe nadi*

*Te pir serê me hilda
Me ji bin destan deranî*

Ey Nevruz ey Nevruz
Yaşasın özgürlük bayramı
Hayırlı ve çok kutludur
Kürtler onu ruhuna değışmez

Başımızı çok dik kıldın
Bizi esaretten kurtardın

Irak Kürtleri arasında onlarca yıldır okunan ve Irak Kürtleri milli marşı kadar sevilen Nevruz şarkılarından biri de metnini verdiğimiz şu politik içerikli marştır:

*Ey Newroz cejna Kurdên qehreman
Her pîrozi tu li Kurd û Kurdistan
Hildin jor jor, ala rengîn bê hildan
Natewe, nakeve, naşike, namire
Milletê Kurd namire*

Ey Nevruz, kahraman Kürtlerin bayramı
Kürtlere ve Kürdistan'a hep kutsalsın
Yükseltin yükseltin renkli bayrağı yükseltin
Eğilmez, düşmez, yenilmez, ölmez
Kürt milleti ölmez

Mevcut Kürt Nevruz şarkıları içinde üç numune müzikal olarak incelenmiştir: İlk eserin sözleri Kürt dilinin Sorani lehçesinde olup Kürt Milli Edebiyatı şairlerinden Piremer tarafından yazılan; bestesi Dr. Qadri Dilan'a ait olan 'Newroz' marş olarak bestelenmiş, solo ve koro vokal biçimlerinde seslendirilmiştir (Bayrak, 2002a, s.200). Bu marş Nevruz ezgileri repertuarı içinde Kürtlerce sevilen ve yaygın söylenen bir marştır. Almanya'da Nureddin El Salihi'nin "Kürdistan'da Müzik" adlı doktora çalışmasında yer almıştır (Salihi, 1989, s.82).

Nevruz

Am ro si sa li ta za ya naw ro za ha ta wa

Gej ne ki ko ni ku r da ba xo siw ba ha ta wa

Naw roz bu a gı re ki wa hay his ta gar ga wa

La wa n ba as qa gun ba ba raw pi ri mar ga wa

La wa n ba as qa gun ba ba raw pi ri mar ga wa

Çargâh üzerinde transpoze olan bu ezgi rast makamı tonalitesindedir.

AB+AB müzik cümlelerinden oluşan ve altı ses arasında seyir yapan marşın,

A cümlesi a, b, a, b1 motiflerinden;

B cümlesi c, d, d1 motiflerinden oluşmaktadır.

4/4'lük usul dönüşümlü olarak 3/4'lük usul ile yer değiştirip, (4/4+3/4+4/4...) metrik dize oluşturmaktadır.

İkinci önemli Nevruz ezgisi oldukça popüler olan; İran, Irak, Suriye, Türkiye ve Ermenistan Kürtleri tarafından seslendirilirken halaya durulan (Govend) “Newroz e Newroz e” adlı şarkıdır. Kurmanci lehçesinde, sözü çağdaş Kürt şiirinin en büyük ustası Cigerxun’a, bestesi Kürt müziğinin artık yaşamayan usta ses ve saz icracısı Ermeni asıllı Aram Tigran’a ait olan ezgidir (Bayrak, 2002b, s.1514).

New-ro-ze new-ro-ze, Si-be-ye new-ro-ze,
 Ma-çek bi-de min yar, Cej-na te pi-ro-ze,
 Cej na te pi-ro-ze.

(Not: Porte başındaki arızanın Si bemol olması gerekiyor.)

Yerinde olan Hüseyini dizisi Yegah'a (Re) göçürülmüştür. (Hüseyini 5'lisine Dügahta (La) Uşşak 4'lüsünün ilavesiyle) 2/4'lük usulle yürüyen ezgi ritmik olup bir bölümlü halay formundadır. A+B müzik cümlelerinden oluşan ezginin:

A cümlesi a, b motiflerini, B cümlesi a, b, b1 motiflerini içerir.

Tanınan bestekârlarca bestelenmiş eserler dışında 'anonim' Nevruz ezgilerinden de örnek vermek mümkündür. Elimizdeki bu ezgiler, bir müzik cümlesi ya da iki müzik cümlesinden oluşurlar. Genellikle 4/4'lük usullü olup Govend formunda ve ritmikdirler. Bazıları Kürt müzik grupları tarafından aranje edilmiştir. Bazıları vokal eşlikli icra edilirken bir kısmı da tek sesli, otantik icra edilmişlerdir.

Üçüncü numune ise Kürt dilinin Soranice lehçesinde olan anonim bir ezgidir. DO majör tonalitesinde ve Çargah makamı karakterini (Pençgâh'ı da anımsatmaktadır) göstermektedir. Bir oktav içinde seyir yapan kılam Bahariye olup Nevruza hasredilmiştir. İki basit müzik cümlesinden A+B) oluşan kılam, seyirde makamın güçlüsü olan SOL perdesi üzerinde ısrarla asma kalışlar yapar ve DO perdesinde karar kılmaktadır.

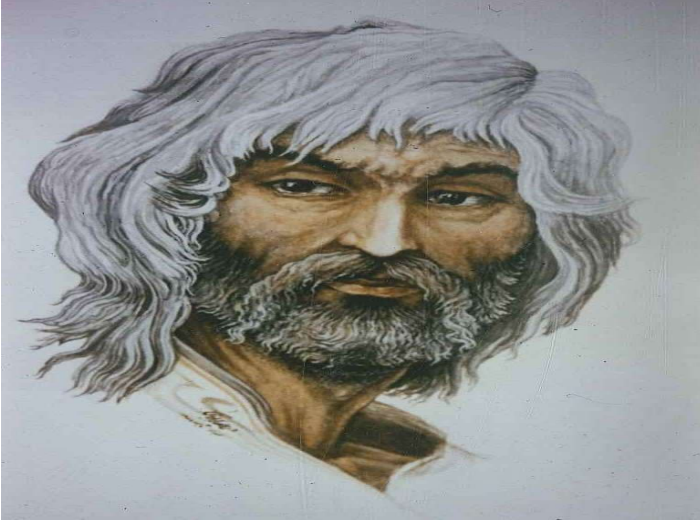
MINAL Û NEWROZ

MODERATO
 Mi na li ne bi ha re New ro zew ya di ga re
 Mi na li ne bi ha re New ro zew ya di ga re
 New roz cej ni de ri ne Bu ye le man ge ri ne.

Minaline bihar e	Der u deşt u şax u kew
Newroz u yadigar e	Bızey kewtete ser lew
Newroz cejni dêrin e	Babıdeyn le şeqey bal
Boye leman şirin e	Bo lûtkey şax û qedpal
Roji seyran û geşt e	Bo baweşi der û deşt
Kurdistan man beheşt e	Bo yâri w seyran û geşt
Şerif û mameyar e	Minaline behar e
Qeşkoli w Serçınar e	Newroz û yadigare (Nadhar, 1999, s.37).
Çocuklar mevsim bahardır	Ovalar, yaylalar, dağlar ve tepeler
Newroz ve yadigârdır	Tebessüm dudaklara konu
Newroz kadim bir bayramdır	Haydi kanatlanalım
Bu nedenle bizim için güzeldir	Dağların doruklarına gidelim
Seyran ve gezmenin günüdür	Ovaların ve kırların kucağına
Kürt diyarımız cennettir	Seyrana, eğlenceye ve geziye gidelim
Şerif ve Mameyar	Çocuklar mevsim bahardır
Qeşkol ve Serçınar'dır.	Newroz ve yadigârdır.

Araştırma sürecinde Nevruz'a dair senfonik bir esere ise henüz rastlanmamıştır.

Nevruz, Kürt şiirinin klasik döneminde 'yeni yıl'(sersale) ve 'bahar'(bihare) temaları ile işlenmiştir. Hatta bu dönemde halk âşıklarının musikisine de konu olmuştur. İran-İrak savaşı (1980-1988) döneminde zorunlu olarak Kuzey Irak Kürt bölgesinde Caf aşireti içinde kalan ve etnografik çalışmalar yapan Prof. Dr A. Minai Tebrizoğlu'nun anlatımına göre; yörede Nevruz kutlamaları coşkulu müzik gösterileri eşliğinde geçmektedir. Tebrizoğlu bu kutlamalarda halk aşığı Veli Divane'nin Nevruza ilişkin kılamlarının okunduğunu belirtir. Kutlamaların tasviri illüstrasyonunu tuvale döker ve Veli Divane'yi resmeder:

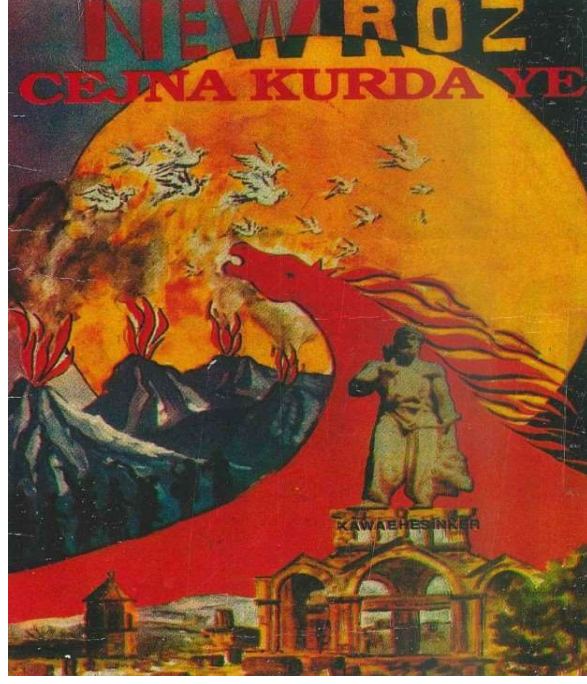

Nevruz kılamları söyleyen Caf Aşiretinden halk aşığı Veli Divani (Tebrizoğlu ile röp., 2002)

Kürt mitolojisi bağlamında Nevruz-bahar-yeni yıl illüstrasyonu (Tebrizoğlu ile röp., 2002)

Kürt müziğinin “milli” döneminde (1850 sonrası) klasik dönemin temalarına ek olarak ‘ulusal özgürlük’ teması da işlenmektedir. 20. yy başında ise Sosyalizmin etkisi ile Kürt şiirinin milli döneminde işlenegelen temalara ek olarak Demirci Kava–Dehhak Efsanesi’ndeki “özgürlük” teması ‘sınıf-emek’ teması ile birleştirilerek işlenmiştir. Günümüzde de komşu ülkelerde Kürt “milli” taleplerinin öne çıkması ile Nevruz’da “özgürlük/azadlık” teması sıklıkla müzikte işlenmektedir (Ahmêdê Hepo ile röp., 2002 ve 2015).

Irak Federe Kürt Bölgesi Süleymaniye şehrinde Nevruz kutlamaları ve Demirci Kava heykeli görülmektedir. (Ferhat, 1999, s.1)

Kürt müziğinde Nevruz'un işlenişini, dönemsel olarak (klasik, milli, çağdaş) şiirle paralel götürmek materyal azlığı nedeniyle mümkün değildir. Nevruz'a dair musiki numuneleri milli ve çağdaş döneme aittir. İncelediğimiz Nevruz ezgilerinin metinlerinde 'bahar' 'yeni yıl' ve 'özgürlük' temaları işlenmiştir.

Yukarıda verdiğimiz üç müzik örneğinde Çargâh ve Hüseyini makamı görülmektedir. İran, Azerbaycan, Türkiye ve diğer çevre ülkelerde Nevruz musikisi üzerine yaptığımız doktora çalışmasında Fars, Azeri ve Türk Nevruz ezgilerinin tarihte ve günümüzde genellikle La (Dügah) perdesi üzerinde durduğu tespit edilmiştir. Kürt Nevruz ezgilerinden fazla örnek incelendiğinde benzer sonucun alınacağını düşünmekteyiz. Ortak coğrafya ve yakın kültürlerin bu sonuçta belirleyici rolü vardır. Nevruz'un icra edildiği makamın günümüzdeki adı Hüseyini/Şur makamıdır. Bu makamlar tarihte Urmiyeli Safiüddin'in Nevruz makamının ses dizisi ile uygunluk teşkil ederler (Cengiz, 2021, s.174).

Komşu coğrafyanın halkları 21 Mart'ta "yeni" ortak paydası altında Nevruz'u kutlamaktadırlar. Araştırmalar geniş coğrafya ve derin tarih diliminde ele alınıp incelendiğinde komşu halkların pek çok ortak değerine ulaşmak mümkündür.

SONUÇ

Antik dönemden beri Çin'den Roma'ya kadar 21 Mart'ta Nevruz veya diğer adlar altında yapılan ritüel, tören ya da kutlamalar hep 'kurtuluş', 'doğuş', 'diriliş', 'eşitlik', 'barış' ortak paydası altında ve 'yeniye kavuşma' temennisi ile icra edilmiştir. Halk kültürünün çok değişik alanlarında, folklor ve etnografya ürünlerine yansımış olan bu yaratıcılık özellikle edebiyatın şiir ve musikinin makam icralarında çok belirgindir.

Araştırma derin zaman ve geniş/yaygın mekân dâhilinde yapıldığında Nevruz yaratıcılığının komşu halkların kültürünü ortak form ve simgesel kodlar ile bezediği görülmüştür.

Bugün özellikle Türkiyeli Kürtler arasında ideolojik-siyasi boyutu ile alanlara yansıyan Nevruz'un zengin yaratıcılığının etnografik ve folklorik arka planı unutturulmaktadır. Komşu coğrafyanın Türk, Azeri, Fars ve Arap halkı ile bir arada yaşayan Kürtlerin de şiir ve musikisinde Nevruz ortak yaratıcılığa neden olmuştur.

Nevruz, Kürtler de dahil bölge halklarının şiirinde Nevruziye, Bahariye adı altında formallaşmıştır. Nevruz ezgileri Türk, Azeri ve Fars musikisinde ağırlıklı Nevruz/Hüseyni/Şur makamı dahilinde icra edilmiştir. Ancak Kürt Nevruz ezgilerinin makamsal tahlili için elimizdeki veriler çok yetersizdir. Bu inceleme bize Kürt şiiri ve musiki alanında çevre ülkelerde ve özellikle Türkiye'de sahada derlenmiş ve derlenecek anonim ezgilere ve arşivlerde olabilecek basılı numunelere ulaşmayı zaruri kılmaktadır. Bu zaruret daha çok derleme ve daha çok literatür taramayı gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, G. (1991). *Kürt dili ve söylenceleri üzerine*. Öteki Bilim Yayınları.
- Bayrak, M. (2002a). *Kürt müziği, dansları ve şarkıları*. Cilt 1, Özge Yayınları.
- Bayrak, M. (2002b). *Kürt müziği, dansları ve şarkıları*. Cilt 2, Özge Yayınları.
- Bayrak, M. (2002c). *Kürt müziği, dansları ve şarkıları*. Cilt 3, Özge Yayınları.
- Bayrak, M. (2016). Kürt şarkılarında newroz. *pirha*. 25 Aralık 2016, <https://www.pirha.net/amp/kurd-sarkilerinda-newroz-12136.html/25/12/2016/>, (Erişim:25.11.2021)
- Beysanoğlu v.d. (1996). *Diyarbakır musiki folkloru*. Diyarbakır Belediyesi Yayını.
- Bitlisi, K. (1918). *Jin Dergisi*, Cilt 1.
- Cengiz, D. (2005). Söylence ve nevrüz, *Halkbilimi Araştırmaları*, E Yayınları.
- Cengiz, D. (2003). Kürt müziği ve şiiri, *Evrensel Kültür*. Sayı 137.

- Cengiz, D. (2021b). *Nevruz bayramı merasiminin azerbaycan ve türkiye’de icrası ve melo-poetik esaslarının hususiyetleri*. Duvar Yayınları.
- Ceziri, M. (2010). *Melai Ceziri divanı ve şerhi*. Abdülbaki Turan (Şerh Eden), Nubihar Yayınları.
- Cigerxun, (1999). Nevruz şiirleri özel sayısı. *Roja Nu Dergisi*, Sayı: 102.
- El Salihi, N. (1989). *Die musik in Kurdistan*. Peterlang Verlag.
- Exmedi, X. (1996). *Mem u Zin*, Deng Yayınları.
- Ferhat, A. (1999). *Nevruz kartpostalı*. Medya Güneşi Yayınları.
- Firdevsî. (1994). *Şehnâme*, (Haz.: Necati Lugal), c. I, MEB Yayınları.
- Hooke, H. (1993). *Ortadoğu mitolojisi*, İmge Yayınları.
- Gerdi, F. (1989). *Kürdistan pres*. Sayı: 66-12.
- Hüseynov, İ. (2001). *Novruz, anane ve muasırlık*. Neşriyyat-Poligrafia.
- Koyi, H. Q. (1999). Nevruz şiirleri Özel Sayı, *Roja Nu*, Sayı: 102.
- Kurdo, K. (1992). *Tarixa edebiyeta Kurdi*. Özge Yayınları.
- Nadhar, F. (1999). Kürt nevrüz şarkıları, *Roja Nu*, Sayı: 102.
- Malmisanij, M. (1994). *Kürt teaviün ve terakki cemiyeti ve gazetesini*. Apec Yayınları.
- Mar. C. (1987). *Çağdaş Kürt destanları*. Özge Yayınları

YAZARSIZ ALINTILAR

- Diyarbakır musiki folkloru* (1996). Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Yayını.
- Nevruz-i Tatyana, *TRT Arşiv Repertuarı* (1995). Arşiv No:1067.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

- Ali Minai Tebrizoğlu. (2002). Etnoğraf, mimar ve ressam, Bağdat şehir mimarı, 1924 doğumlu, Görüşme yeri ve tarihi: Almanya-Bonn, 8 Mayıs 2002.
- Ahmedi Hepo. (2015). 1950-60 yılları Erivan Kürdistan Radyosu ve Riya Teze Yayınları yönetmeni. Azerbaycan Radyo ve Televizyon Kurumu (AzTV ve Radyo) Kürtçe Müzik Yayınları Redaktörü (2002-2016). Bakü, 1935 doğumlu. 13 Haziran 2002 ve 15 Temmuz 2015 tarihli, Kürdoloji ve Kürt Müziği konulu söyleşisi.
- Gevher Beltan. (1987). Tunceli-Merkez Yeşilkaya (Kortasüre) Köyü, 1903 doğumlu. Görüşme tarihi: 1987.
- Dr. Şamil Eskerov. (2002). Karabağ-Kelbecer rayonu diyarşunaslık müzeyi müdürü ve kürdoloğ. Bakü, 1926 doğumlu. Görüşme tarihi: 2 Haziran 2002. “Sovyet Dönemi Kürdoloji Çalışmaları ve Kürtlerde Müzik” adlı söyleşisi.